

Sanat ve Kuram Dizisi

.....
Ayrıntı Yayınları

DENIS DUTTON

9 Şubat 1944'te California'da doğdu. Kuzey Hollywood Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1966'da California Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü, ardından Santa Barbara Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Özellikle sanat alanındaki çalışmalarıyla bilinen filozof, aynı zamanda web (ağ) girişimcisi ve medya aktivistidir. *The Art Instinct (Sanat İçgüdüğü)* adlı kitap, 28 Aralık 2010'da kanserden ötürü hayatını kaybeden Denis Dutton'ın en meşhur çalışmalarından biridir.

DENIS DUTTON

Sanat İgüdüü
Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi

.....
Denis Dutton

Ayrıntı: 1050
Sanat ve Kuram Dizisi: 53

Sanat İçgüdüü
Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi
Denis Dutton

Kitabın Özgün Adı
The Art Instinct
Beauty, Pleasure and Human Evolution

İngilizceden Çeviren
Murat Turan

Yayıma Hazırlayan
Y. Emre Ceren

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© 2009 by Margit Dutton

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğraflı
DEA / G. DAGLI ORTI / De Agostini / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Deniz Çelikoğlu

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: Mart 2017

Baskı Adedi 2000

ISBN 978-605-314-157-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Çağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi

 facebook.com/ayrintiyayinevi

 instagram.com/ayrintiyayinlari

Sanat İgüdüü
Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi

.....
Denis Dutton

SANAT VE KURAM DİZİSİ

- FOTOĞRAF
Çerçevedeki Gizem
Mary Price
- MONA LISA KAÇIRILDI
Sanatın Bizden Gizledikleri
Darian Leader
- EDEBİYAT KURAMI
Giriş/Genişletilmiş 2. basım
Terry Eagleton
- EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK
Georges Bataille
- ZAMAN TÜNELİ
Denemeler ve Notlar
John Fowles
- KORKUNUN GÜÇLERİ
İğrençlik Üzerine Deneme
Julia Kristeva
- GÜRÜLTÜDEN MÜZİĞE
Müziğin Ekonomi Politigi Üzerine
Jacques Attali
- RABELAIS VE DÜNYASI
Mihail Bahtin
- SANAT VE SORUMLULUK
İlk Felsefi Denemeler
Mihail Bahtin
- SANAT VE ESTETİK
Peter de Bolla
- FLAMENKO
Tutku, Politika ve Popüler Kültür
William Washabaugh
- ATEŞ VE GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch
- SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert
- SANATIN SONUNDAN SONRA
Çağdaş Sanat ve Tarihin Sınır Çizgisi
Arthur C. Danto
- KURMACA NASIL İŞLER?
James Wood
- SIRADAN OLANIN BAŞKALAŞIMI
Arthur C. Danto
- BUNU BEN DE YAPARIM
Christian Saehrendt
- ARABESK
Uğur Küçükkaplan
- ROMAN KURAMINA GİRİŞ
Zekiye Antakyalıoğlu
- YAZMA CESARETİ
Nihan Kaya
- MARX'IN KAYIP ESTETİĞİ
Margaret A. Rose
- Edebiyatta ve Felsefede
VAROLUŞÇULAR VE MİSTİKLER
Iris Murdoch
- ŞİİR NASIL OKUNUR
Terry Eagleton
- YALNIZ ŞİİR
Şeref Bilsel
- ŞAİR VE TAİFESİ
Hüseyin Köse
- TÜRKİYE'NİN POP MÜZİĞİ
Uğur Küçükkaplan
- KARANLIK KARDEŞ
Doğu ve Batı Edebiyatında Şeytan
Müslüm Yücel
- BRİLLO KUTUSU
Post-Tarihsel Perspektiften Görsel Sanatlar
Arthur C. Danto
- PERFORMATİF ESTETİK
Erika Fischer-Lichte
- TANGO BÖYLE BİR ŞEY!
Yeşim Narter

İçindekiler

Teşekkür.....	9
Giriş.....	11
Bölüm 1: Manzara ve Özlem.....	23
Bölüm 2: Sanat ve İnsan Doğası	40
Bölüm 3: Sanat Nedir?	59
Bölüm 4: “Ama Onlarda Bizdeki Sanat Kavramı Yok”.....	78
Bölüm 5: Sanat ve Doğal Seçilim.....	101
Bölüm 6: Kurmacanın Kullanımları	121
Bölüm 7: Sanat ve İnsanın Kendi Kendini Evcilleştirmesi.....	157
Bölüm 8: Niyet, Sahtecilik, Dada: Üç Estetik Sorun	190
Bölüm 9: Estetik Değerlerin Olumsuzluğu	233
Bölüm 10: Sanatta Yücelik.....	251
Kaynakça.....	279
Dizin.....	293

Teşekkür

Tavsiyeleri ve esinleriyle bu projeyi hayata geçirmemde yardımcı dokunan birçok insana borçluyum. Alexander Sesonke, Noel Fleming ve Herbert Fingarette estetik kuramına ilgimi teşvik ettiler. Sidney Hook iyi bir hoca ve özgür düşünmenin muhteşem bir örneğiydi. Zamanının çok ötesinde bir akademisyen olan Ellen Dissanayake, Darwinci estetiğin yolunu göstererek bu alandaki erken dönem girişimlerimin ilhamını verdi. Dış görünüş ve mizaç olarak Steven Pinker, bazı açılardan Ellen'ın tam zıttıdır ama berak analizi ve ısrarlı sorgulamaları başlığı da dahil bu kitabın her yerinde izler bırakmıştır. Bu iki düşünüre de, saygıdeğer başka iki akademisyen Joseph Carroll ve Brian Boyd'a da paha biçilmez bilgi ve sezgileri için çok borçluyum. Noël Carroll, Doug Dutton, Julius Moravcsik, Stephen Davies, Alex Neill, Brett Cookde, Thierry

Lenain, Ray Sawhill, Richard A. Posner, Ihab Hassan, David Gallop, Elric Hooper, Geoffrey Miller, Joseph Palencik, Wayne Lorimer, Francis Sparshott, Wilfried van Damme, Chris Boylan, Bruce Ellis, Satoshi Kanazawa, Garth Fletcher, Graham Macdonald, Simon Kemp, Ian Steward, Ray Prebble, Jonathan Haidt, Geoff Carey, Ben Dutton, Sonia Dutton, Susan Vogel ve müteveffa Leo Fleischmann. Katie Henderson argümanı netleştirmeye yardımcı oldu. Peter Ginna başlangıçtan son deneme baskılarına kadar olağanüstü yeteneğini tatbik etmiş kabiliyetli bir editördür. Dostum ve temsilcim John Brockman gibi Peter da estetik sorulara yaklaşımına ilk inananlardandı. Bu iki adama da borçluyum.

Hepsinden öte eşim Margit Dutton'ın desteği ve işbirliğinin değerini ölçemem. Bu kitabın her sayfasını titiz bir editör gözüyle incelemiştir. Dahası argümanımı canlandıran yıllar boyunca ondan resim, müzik, edebiyat ve hayat hakkında öğrendiklerimdir. Bu kitap sevgiyle ona ve çocuklarımıza adanmıştır.

Christchurch, Yeni Zelanda

Giriş

Bu sayfalar, günümüzde sanata hâkim olan yazı ve eleştiri tarzına meydan okuyan yeni bir bakış açısı öneriyor. İnsan bilimlerin büyük kısmını çıkmaza sokmuş kapalı söylemden daha fazla geçerliliği, gücü ve olanağı olduğuna inandığım bir bakış açısı. Artık sanata Charles Darwin'in evrim kuramı ışığında bakmanın, içgüdü ve sanat hakkında konuşmanın zamanı geldi.

Darwin, bize sanatsal yaratı hakkında ne söyleyebilir ki? Darwinci evrim pankreasın işlevi veya karşı duran başparmakların kökeni gibi fiziki özelliklerimizi açıklayabilir. Peki ya Emily Dickinson'ın şiirlerine, Bach'ın *Chaconne*'una veya Jackson Pollock'ın *Bir: 31 Numara, 1950*'sine olan sevgimizi açıklayabilir mi? İnsanların bir çiftleşme içgüdüğü olduğu veya annelik içgüdüğü diye bir şeyin varlığını açıklayabilir belki. Peki ya sanat içgüdüğü? Düşüncesi bile kendiyi çelişiyor sanki.

İçgüdülerin otomatik, bilinçdışı davranış örüntüleri olduğunu düşünürüz hep. Sabah çiyinde parıldayan örümcek ağı, örümceğin minik beyindeki bir genetik kod tarafından belirlenmiştir. Ağ bize çok hoş görünebilir ama bu güzellik, sadece örümceğin kahvaltısının tadını çıkarış şeklinin bir yan ürünüdür. Hem örümceğin hem de onu izleyen insanın durduğu noktadan, doğanın bu tür hoş kazaları bizim normalde sanat saydığımız işlerden epey farklıdır.

Sanat eserleri, insani kazanımların en karmaşık ve çeşitlisi, özgür insan iradesinin ve bilinçli uygulamanın sonucudur. Sanat yapmak akılcı tercih, sezgisel yetenek ve doğuştan gelmeyen, en yüksek seviyede öğrenilmiş beceriler gerektirir. Ağ ören bir örümcek türünün her üyesi aynı kodu kullanarak temelde aynı ağı üretir. Diğer yandan sanat eserleri genellikle kişiselliğin birer ifadesidir. Bu da onlara baş döndürücü bir çeşitlilik kazandırır. Birbirinin aynısı olan iki Monet nilüfer tablosu, iki tragedya veya iki Brahms intermezzosu yoktur. Hatta aynı tragedya veya intermezzonun iki performansı bile birbirinden farklıdır. Sanat tikellik demektir. Gelenekleri, türleri, bir sanatçının kişisel deneyimlerini, hayallerini ve duygularını estetik tahayyülde birleştirir ve dönüştürür.

Dahası, sanat eserleri ve performansları bir yandan çok nadir, derin ve zamana meydan okuyan şaheserler olarak insan deneyiminde eşi görülmedik seviyelerde bir maneviyatı ortaya çıkarabilirken, diğer yandan pragmatik bir davranış biçiminin tam aksine insan yaratılarının en gösterişlileri, en şatafatlılarıdır. Nasıl bakarsanız bakın, Darwinci evrimin açıkladığı bedenin ve beynin sıradan gerçekleriyle sanatın hiçbir alakası yoktur.

Sanat hakkında bu söylediklerimin hepsi doğrudur... son cümle dışında. Bu kitapta sanatın evrimin alanının dışında olduğu düşüncesinin neden çoktan düzeltilmesi gereken bir yanlış olduğunu göstermeyi amaçlıyorum.

Darwin, *Türlerin Kökeni*'nin son bölümünde bizzat şöyle yazmıştır: “Uzak gelecekte çok daha önemli araştırmalara açık alanlar görüyorum. Psikoloji, seviyesine göre her bir zihinsel kuvvet ve kapasitenin ediniminin zorunlu olduğu yeni bir temele dayanacak.” Ne kadar da haklıymış: Son yıllarda antropoloji, ekonomi, sosyal psikoloji, dilbilim, tarih, siyaset, hukuk teorisi ve kriminolojide

aynı zamanda rasyonalite, teoloji ve değer teorisi gibi felsefi alanlarda Darwinci fikirlerin son derece verimli uygulamalarına şahit olduk. Araştırma ve düşünce dünyasındaki bu büyük Darwinci değişimin temelinde toplumsal, cinsel ve kültürel hayatın bugüne kadar soru işareti olarak kalmış birçok boyutuna açıklık getiren evrimsel psikoloji yatıyor. Sanat ve onun içinden yükselen kültürel dünyalar son derece karmaşık olsa da evrimden yalıtılmış değildirler. Sanat çalışmaları neden kendini halihazırda birçok başka araştırma alanını zenginleştirmiş ve hayata döndürmüş bir bakış açısına kapatsın?

Bir meşe ağacı kendisini besleyip büyüten toprağa ve yeraltı sularına ne kadar uzaksa, bütün o ihtişamıyla sanat da insan zihninin ve kişiliğinin evrimleşmiş niteliklerinden o kadar uzaktır. *Homo Sapiens*'in son bir milyon yıl boyunca gerçekleşen evrimi, sadece keskin renk görüşümüzü, tatlı sevmemizi ve dik duruşumuzu açıklamaz. Aynı zamanda çocuk oyunlarından, bu Beethoven kuartetlerine, ateşle aydınlanan mağaralardan tüm dünyada parıldayan televizyon ekranlarına kadar her yerde kendi kendimizi eğlendirecek, şoke edecek, heyecanlandırarak, mest edecek sanatsal deneyimi yaratmayı saplantı haline getirmemizin de hikâyesidir.

Bu kitap o saplantı, o saplantının kadim evrimsel kaynakları ve nihayetinde bugünkü sanatsal zevkleri ve ilgileri nasıl etkilediği hakkındadır. Konuya yaklaşımım diğer yaklaşımlardan biraz farklıdır. Örneğin, renklerin ve seslerin nasıl algılandığıyla ilgili araştırmalar eşliğinde deneysel psikolojiyle başlayıp sanatın bugünkü karakterini o bulgulardan yola çıkarak yorumlamıyorum. Böylesine bir yaklaşım sadece resmin algılanışıyla kalmaz, görme duyusunun ve diğer tüm duyuların pratik kullanımları gibi gereğinden fazla şeyi açıklar. Tarihöncesine gidip mücevheratın belki sekiz bin yıl önceki icadından tutup, Lascaux'daki harika fildişi mamut oymaları ve akıllara durgunluk veren mağara resimleri üzerinden Michelangelo ve Picasso'ya bağlayarak da başlamıyorum. Buna benzer tezler aslında büyük bir bütünün parçası olan küçük ve tam da anlaşılmamış bir Paleolitik eserden yola çıkarak çok fazla çıkarım yapmaya çalışırlar. Son Buzul Çağına bakarak bugünün hava durumu ne kadar tahmin edilebilirse tarihöncesi mağaralara bakarak sanatın bugünkü durumu hakkında da o kadar çıkarımda bulunulabilir.

Böyle yapmak yerine 1. bölümde tanıdık ve ayakları yere basan bir şeyle başlıyorum: Takvimler ve dünyanın her yerinde üzerlerini süsleyen manzara çizimleri. Tıpkı manzara resimleri gibi, halka açık parklar ve hatta golf sahalarının tasarımları gibi takvimlerin de Afrika savanlarıyla ve insan evrimine ev sahipliği yapmış diğer coğrafi ortamlarla ilginç bir bağlantısı vardır. Göstereceğim gibi, takvim üreticilerinin (veya peyzaj tasarımcılarının) yönlendirmelerinden kaynaklanan toplumsal koşullanma insanın coğrafi tercihlerini belirlemez, tersine takvimleri yapan ve satanlar dünyanın her yerindeki müşterilerinin paylaştığı tarihöncesinden kalma tercihlere hitap ederler.

Bu yüzden yöntemim birinci elden, doğrudan bildiğimizle başlamak: Dünya çapında sanatın bugünkü durumu. Daha sonra bu noktadan geriye dönüp, yaşam tarzları bizim kadim atalarımızınkini yansıttığı için, 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmiş yazı öncesi avcı-toplayıcı kabileleri tanımlayan etnografik çalışmalardan da destek alarak insan evrimi hakkında bilinenlere bakabiliriz. Bu kanıtları birleştirerek 2. bölümde gösterdiğim gibi, Antik Yunan'dan bu yana felsefecilerin aradığı bir şeyin geçerli bir resmini inşa edebiliriz: Doğuştan gelen ilgileri, eğilimleri, eğlence ve sanatsal deneyim dahil entelektüel ve sosyal yaşamdaki eğilimleriyle birlikte *insan doğası*.

Dolayısıyla, doğuştan gelen ve değişik kültürlerle nüfuz etmiş bir insan doğası fikri, 3. bölümde tartışıldığı gibi sanat kavramının doğacı, kültürler üstü bir tanımına işaret eder. Sanat, normalde tarih boyunca ve değişik kültürlerde sanat nesnelere, sanatsal performansları tanımlamamıza olanak tanıyan beceri gösterimi, zevk, hayal gücü, duygu gibi bir dizi özellik çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu özellikler insan yaşamında her zaman mevcuttur ve ister eğitsel amaçlı, ister eğlence amaçlı olsun, ne zaman sanatsal biçimler uyarlanır veya icat edilirse ortaya çıkarlar. Sanat kuramında Andy Warhol'un imzalı çorba konserveleleri veya John Cage'in kronometreyle piyanonun başında oturması gibi eğlenceli modernist provokasyonların sanat olup olmadıkları tartışmaları bıkip usanmadan tekrarlanır. Öncelikle *La Grande Jatte* veya *Anna Karenina* veya Chrysler Binası'nı sanat yapanın ne olduğuna odaklanmalıyız. Bir küme kavram olarak sanatın kültürler üstü tanımına karar verdikten sonra, bu sağlam

merkezden yola çıkıp, kavramın ihtilafli sınırlarındaki tartışmalı nesnelere konuşabiliriz.

Sanatın evrimsel adaptasyon olduğunu söylemek ne anlama geliyor? Nasıl oluyor da bilgisayar oyunu oynamanın veya fûğ dinlemenin zevki on binlerce yıl önce işlemiş içgüdüsel süreçlerden türüyor? Sanatsal deneyimin özündeki zevk arayışı başka amaçlar için evrilmiş kadim içgüdülerin bir yan ürünü mü, yoksa kendi başına ayrı bir içgüdü mü? Paleontolog Stephen Jay Gould, sanat gibi böyle üst düzey kültürel eylemleri, evrimsel bilimin söyleyecek hiç sözünün olmadığı, gereğinden büyük insan beyninin yararsız yan ürünleri olarak görür. Bu hatalı tanımlamada göz ardı edilen, sanatın tıpkı dil gibi, kendiliğinden ve evrensel olarak, tarihöncesi çağlarda bariz hayati önem taşımış hayal gücü ve düşünsel yetileri de işe koyarak bütün kültürlerde benzer şekilde ortaya çıktığı gerçeğidir. Nasıl Portekizce ve Svahilice arasındaki farklar, dilin evrensel bir içgüdüsel yetiler bütününe dayanmadığı anlamına gelmiyorsa, değişik kültürlerdeki sanat formları arasındaki apaçık yüzeysel farklar da onların içgüdüsel kökleri olmadığı anlamına gelmez.

Belki de bütün sanatlar içinde en eskisi olan yaratıcı hikâye anlatımıyla tarih boyunca karşılaşılır ve tıpkı dilin kendisi gibi, her coğrafyada insanlar tarafından üretilir ve anlaşılır. 6. bölüm yazı öncesi kabilelerdeki hikâyelerden Yunan tiyatrosuna, kalın 19. yüzyıl romanlarına ve bugünün filmlerine, televizyon eğlenceliklerine kadar hayal ürünü kurgulardan insanın aldığı zevki inceliyor. Bu zevk, kültürel geleneklerden türemiş olmanın aksine Darwinci adaptasyona dair belirgin kanıtlar gösterir. Örneğin, en küçük çocuklar bile hikâyelerdeki “-miş gibi” yönlerde akılcı bir şekilde yaklaşabilir, kurgusal dünyaları birbirlerinden ve gerçeklikten üst düzey bir doğallıkla ayırt edebilirler. Darwinci kökler sadece hikâyelerin sanatsal yapısında değil, aynı zamanda aşk, ölüm, macera, aile içi çatışma, adalet ve zorlukların üstesinden gelmek gibi evrensel temalardan alınan yoğun hazda da görülür.

Ancak hayal gücü ve dilsel yetilerin hayatta kalmaya sağladığı katkı evrimin yalnızca bir bölümüdür. Hayvanların en görünür çarpıcı özelliklerinden birçoğunun acımasız doğa şartlarında hayatta kalmaya yönelik doğal seçilimin değil, cinsel seçilimin ürünü olduğunu Darwin’in kendisi de biliyordu. Bu ayrı evrimsel süreçte önemli olan hayvanın üreme amacıyla karşı cinsin ilgisini cez-

betme yetisidir. Doğal seçim, bir kuşa yuvasındayken kamuflaj sağlayan kahverengi tüyler verebilirken, cinsel seçim karşı cinsi etkilemekte kullanabileceği parlak tüylerle kaplayabilir. 7. bölümün gösterdiği gibi insanlarda cinsel seçim, sanatsal ifadenin bazı en şatafatlı, müsrif ve “gösterişçi” karakteristikleri dahil, kişiliğimizin en yaratıcı ve göz alıcı yanlarına açıklık getirir.

8. bölüm, sanat ve estetik kuramının üç klasik ihtilafı konusunun evrim ışığında nasıl görüldüğüne bakmaktadır: 1. Sanatçının niyetinin sanat eserlerini yorumlamada belirleyici olup olmaması (maksatçılık yanılığı); 2. İkna edici gerçeklikteki sanat sahteciliğinin ortaya koyduğu estetik ikilem (sahtesini herkes seviyorsa ve orijinalinden ayırt edemiyorsa neden şikâyet edelim?); 3. Marcel Duchamp’ın meşhur kaideye konmuş pisuarı, *Çeşme* gibi kışkırtıcı eylemleriyle Dada’nın sanatsal konumu. Bu üç mesele, sanat teorisinin daimi konularıdır çünkü sanatsal deneyimimizin birbiriyle çelişen unsurları arasındaki çatışmaları barındırırlar. Örneğin, “tarafsız” tasavvur, yani sanat eserini harici etmenleri göz ardı ederek tek başına değerlendirmek ile sanatçısının karakterini merak etme, yeteneğine hayran olma gibi dürtülerin bir arada bulunması gibi.

8. bölümde tanımlanan çatışmalar, sanat içgüdüsünün esasında tatlı sevmek gibi genetik kökenli tek bir güdü değil, karmaşık bir güdüler bütünü olduğunu gösteriyor. Bu bütün, doğal çevremize yaşam boyunca karşımıza çıkabilecek tehditlere, fırsatlara, renklerin ve seslerin çekiciliğine, toplumsal statüye, entelektüel meselelere, çok zor teknik sorunlara, cinsel ilgilere ve hatta maliyet hesaplarına verilecek tepkileri içeriyor. Bu rastlantısal güdüler, zevkler ve kapasiteler diziliminden, ilkel bir rasyonel sistem meydana getirmesini beklemek için hiçbir sebep yoktur.

Dahası, 9. bölümde açıkladığım gibi sadece kültürel gelenekler değil, evrilmiş kapasiteler de bir sanat biçimine bazı kısıtlamalar koyar. Örneğin, koku, hem tarihöncesinde sağkalım için hayati öneme haiz bir duyu, hem de yoğun estetik zevk kaynağı olmasına rağmen tam olarak gelişmiş bir sanat biçiminin temeli haline gelmemiştir. Diğer yandan, farklı perdelerde sesler bir araya getirilip ritmik bir şekilde sunulduğunda en önemli sanat biçimlerinden birinin malzemesi olur. İlginç olan, farklı ses perdelerine hassasiyetin evrimsel geçmişimizde sağkalımımız için özel bir yerinin olmamasıdır. Bir önceki bölümde yer verilen paradokslara eklen-